کۆنتێکستی جیۆگرافی لە ژیانی (نالی) ....سەلام ناوخۆش

شرۆڤەیەکە لە سەر شوناسی (نالی) دەکۆڵێتەوە

دەروازە

ئەتەکیەتی زمان و شیعریەتی زمان لە دەق و تەکنیکی هونەری و وشەبازی – pun و غەزەڵنووسی نالی , توێژەرە کوردەکانی ناچار کرد , کە نالی بە رابەری شیعری کلاسیکی کوردی بناسێنن .ئەو ناساندنە هیچ تەوژم و ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی لە پشتەوە نەبووە , بەڵکو ئەوە دەقەکانی نالی بوون , لە یەك کاتا کۆمەڵێك توێژەری ئایدیا جودا هاندا لە دەرگای بدەن : بۆ نموونە ویندار و شەرعزانی کورد مەلا عەبدولکەریمی مودەریس , ڕەخنەگری مارکسی وەك مەسعود موحەمەد , کۆمینیستی وەك حەمەی مەلا کەریم , توێژینەوەکاری وەك دکتۆر خەزنەدار و دکتۆر ڕەئووف عوسمان ....هتد
ئەم کورتە توێژینەوەیە هەوڵ دەدا روناهی بخاتە سەر گرینگی کۆنتێکستی جیوگرافی لە دروستککردنی سێ شوناسی جیای نالی هەروەها هەر لە ڕێگای دەقەکانەوە ، باسی تەمەن و حەجەکانی نالی بکات .
نالی و ململانێی میرانی کورد فاکتەری ترن لە سەر ونبوونی کەسێتی شیعری نالی .

بەشی یەکەم ، نالی سلێمانی

نالی سلێمانی باشووری کوردستان بەوە ناسراوە , کە شاعیرێك بووە (سەلما)یەکی بە ناوی (حەبیبە) وەك جزیری بۆ خۆی دروست کردووە و خۆشویستووە , جا ئەو مەحبووبەیە مەجازی –سۆفی , یان حەقیقی بێت کاری ئەم نووسینە نییە ، ئەوەتە دەربارەی مەحبووبە -حەبیبە دەڵێت :

پێم دەڵێن مەحبووبە خاڵ و قیچە مەیلی شەڕ دەکا
خاڵ و قیچە؟ یا ترازووی نازی نەختێ سەر دەکا
هەروەها دەڵێت:
دەستم لە گەردنی خۆت هەڵمەگرە ئەی حەبیبە
وە بزانە خوێنی خۆمە یا مننەتی ڕەقیبە!
سەجادی 1971 , لە ل250 دەڵێت : “نالی لە باسی دڵبەریا سەرئەکەوێ

, ئاوازی وردەکاری و بەلاغەتی دەنگ ئەداتەوە و ئەڵێ:
لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان بەیانی دا سفێدەی باغی سێوان
لە ترسی تەلعەتت رۆژ هەروەکوو شێت بە ڕوو زەردی هەڵات و کەوتە کێوان

نالی –یەکەی سلێمانی هەم غەزەلنووس و ئاشق و خەوبین بە جەستەی مەستورە (کە ئیرۆتیکی لێدەرژێت) و دیندار کەسی تر نەبووە . پرسی غەزەلنووسی و ئاشقبووی بە حەبیبە و جەستەی مەستوورە زۆری قسە لە سەرکراوە ، بۆیە سەبارەت بە نالی سلێمانی تەنیا ئاماژە بە دەوری دینداری وی دەکەین .

دکتۆر ڕەئووف عوسمان 2010 , ل لە کۆنفرانسی سنە و گۆڤارەکەیاندا دەڵێت : ” نالی بە چەندان وێنە ئایەتی قورئانی لە شیعری خۆیدا تەوزیفکردووە . ” لە هەردوو کتێبی بەندە (شیعری ئایدیۆلۆژی کوردی)و (شیعری هاوچەرخی کوردی)بە درێژی ئاماژە بەوە کراوە کە نالی چۆن وەستایەکی هونەری بووە لە بەکارهێنانی ئایەتی قورئان و فەرموودە لە دەقی شیعریدا.

نالی شارەزا و بە ئاگا بووە لە (تەریقەتی نەقشەبەندیی) و(قادریی) , بۆیە مێشکی خۆی بەراورد دەکا بە گومبەتی خانەقا , کە لایەکی پڕ لە چرایە , لایەکەی تری پڕە لە مژۆلی دنیایی :
نالی سەرت لە گونبەدەکەی خانەقا ئەکا لایێ پڕە لە مەشعەلە
, لایێ پرە لە مەشغەلە

کەواتە نالی سلێمانی شاعیرێکی غەزەلنووس و وەسفکار و دیندار و چالاکێکی دینی شارەزا بووە لە تەریقەتەکانی ئیسلامی.

دووەم , نالی –شام

دوای ئەوەی نالی سلێمانی بڕیاری چوونە (حەج) دەدا ، لە غیابی (ئەو) کودەتایەکی سیاسی لە سلێمانی ڕوودەدات.

دوای گەڕانەوەی نالی لە شام لادەدات , لەوێ سالم نامەیەکی بۆ دەنێرێت باسی ڕەوشی سیاسی سلێمانی بۆ دەکات . نالی چامە بە ناوبانگەی بۆ دەنێرێت ، چامەکەی نالی 42 دێر بووە ، چامەکە بە نۆستالۆژیەك بۆ نیشتیمان , سلێمانی دەسپێدەکات :
قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مروور
ئەی پەیکی شارەزا بە هەموو شاری شارەزوور

دکتۆر خەزنەدار2003 لە ل45-46 ی بەرگی سێهەمی کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا , باس لە هۆی مانەوەی نالی لە شام دەکات . لە سەردەمی میرنشینی بابان دا , سلێمانی ناوەندی کودەتای میر و میرگێڕیی بووە : بۆ نموونە لە ساڵی 1844 دا ئەحمەد پاشای بابان

لە کۆشکی میرایەتی لادراوە و عەبدوڵڵا پاشا بە هێزی عوسمانی لە جێی داندراو و ئەحمەد پاشا ئاوارە و دەر بەدەر بوو , نالی لەو کودەتایەدا سلێمانی جێ نەکردووە , بەڵام لە نەگبەتی ساڵی 1851 دا نەگبەتیەکە لەوە دابوو ڕوخانی میرنشینی لێکەوتەوە و سلێمانی کرایە قەزایەك لە ویلایەتی شارەزوور. دەوڵەتی عوسمانی عەبدوڵڵا پاشاشی لادا و پیاوی خۆی لە شوێنی دانا .” لەو ماوەیەدا نالی لە حەج بوو , کە ئەو ڕوداوەی دوایی ڕوویدا , نالی نەهاتەوە سلێمانی بەڵکو لە شام گیرسایەوە .

ئەو گۆڕینەی سلێمانی بە (قەزا) و هەڵوەشانەوەی میرنشینەکە , سالمی هاوڕێی نالی هانداوە بە نامەیەك و چامەیەك کە بە (جانم فیدای سروەکەت ..) دەستپێدەکات نالی ئاگادار بکاتەوە .

نالی –شام دەبێتە ئەو مەلا کوردەی ، ڕەتی ئەو ستەمە نەتەوەییە دەکات , شانازی بەوە دەکات کە کوردە و بە کوردی شیعری وتووە :

تەبعی شەککەرباری من کوردی ئەگەر ئینشا ئەکا

ئیمتیحانی خۆیە مەقسوودی لە عەمدەن وا ئەکا

با لە مەیدانی فەساحەتدا بە میسلی شەهسوار

بۆ تەئەممول بەم هەموو نەوعە زبانی وا ئەکا

بۆرەکەیی 2008 , ل580 باس لەوە دەکات کە ئەحمەد پاشای بابان لەگەڵ خۆی بۆ ئەستەمبوڵی بردووە هەروەها (کارێکی میریی) بۆ دۆزیتەوە .

کەواتە نالی شام هەڵگری تەواو نالیەکی شۆرشگێری کەلامیە , کە بە دەسپێکەری ناسیۆنالیستی دەرەکی کوردی ئەژمار دەکرێت : کورد بەرانبەر تورك ! بە جۆرێك دەتوانین بڵێین لە شامەوە دەقی ناسیۆنالی کوردی هاتە نێو دەقی شیعری کوردی .

خەزنـەدار 2003 , ل 46 دەڵێـت : (خۆدزکێ)ی زمـانەوان زانیـویەتی زانایەکی گەورەی کرمانجی ناوەند(مەبەست نالی یە) لە شام دەژی , بەڵام دوای گەرانەوەی نالی لە حەج چۆتە ئەستەمبوڵ , بۆیە ئەحمەد پاشا یارمەتی زانستی و زمانەوانی (خۆدزکێ)ی داوە. ”

سێیەم , نالی –ئەستەمبوڵ

سەجادی لە لاپەرە (336) ی مێژووی ئەدەبی کوردی , دەنووسێت : ” حاجی قادری کۆیی لەگەڵ کەیفی شاعیر لە ساڵی 1854 بەرەو ئەستەمبوڵ دەچێت .” هەروەها هەر سەجادی لە لاپەڕە (246) ی هەمان کتێبدا , دەنووسێت : ” نالی لە 1830 دەچێتە حەج و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ شام و لەو دەمەدا میرنشینی بابان دووچاری هەرەس دەبێت , سالمی شاعیر نـامە و چـامەیەکی بۆ دەنێرێـت و تێـیدا دەڵێـت سـلێمانی کەڵکـی

گەرانەوەی نەماوە , بۆیە نالی شام بەجێدەهێلێت و بەرەو ئەستەمبۆل دەچێت , کەچی خەزنەدار 2003 , ل47 ئەو چوونەی نالی بۆ حەج دەگەڕێنەتەوە بۆ ساڵی 1851 هەروەها سەجادی باوەڕی وایە کە نالی ساڵی 1855 کۆچی دوایی کردووە ." کەچی خەزنەدار , دەنووسێت لە 1856 مردووە . بۆرەکەیی 2008 باوەڕی وایە نالی لە تەمەنی 83 ساڵی کۆچی دوایی کردووە , (بۆرەکەیی , ل575) حاجی قادریش لە تەمەنی 77 ساڵی لە ئەستەمبۆل کۆچی دوایی کردووە , (سەجادی , ل 336)

کەواتە لە نێوان ساڵانی 1854 و 1855 کە حاجی قادر و نالی ئاوارە بوونە لە باکوور , بۆیە دەپرسین : دەبێ ئەو زاتانە یەکتریان بینی بێت ؟ ئەو یەکتربینە زۆر گرینگە, چونکە لایەکی شێوە شیعری نالی لە ئەستەمبۆل پیشان دەدات! مارف خەزنەدار 2003 , ل47 لە وەرامی ئەو نیگەرانیە دەڵێت : " حاجی قادر لە دە جێگە لە شیعری ناو دیوانیدا یادی نالی کردێتەوە و بە چاوێکی بەرز تەماشای کردووە و بە گەورەی شاعیران ناوی بردووە ."

لە پرسی لە دایکبوونی نالی دا زۆربەی توێژەرانی وەك سەجادی و خەزنەدار و مەسعود موحەمەد و مودەریس زۆر لە یەك نزیکن، بەلام لە پرسی مردنی زۆر لە راستی دوورن ، چونکە نالی لە تورکیا –دوور لە چاوی خەڵکی باشوور مردووە.

لە هەمووش گرینگ تر , گەر سەجادی , ل 243 واتەنی نالی لە 1797 لە دایك بوو بێت , بۆرەکەییش واتەنی لە تەمەنی 83 ساڵی واتە ساڵی1880 کۆچی دوایی کرد بێت , کەواتە هەموو ڕاپەڕینە کوردیەکانی باکووری کوردستانی وەك ڕاپەرینی بەدرخان , عزەدین شێر لەوانەیە شێخ عوبێدەلاشی وەك حاجی قادری کۆیی (1892 مردووە) بینی بێت , چۆن دەبێ نالی ئەستەمبۆل وەك نالی سلێمانی بوو بێت وەك نالی شام نە بێت؟؟؟

هەموو ئەوانەی مێژووی ئەدەبی کوردیان نووسیوە , وەك عەلائەدین سەجادی -1952 , دکتۆر مارف خەزنەدار 2003 , سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە) 2008, دکتۆر عزەدین مستەفا رەسول 2012, چەند زانیاریەکی کەم لە سەر ژیانی نالی لە باکووری کوردستان یان ئەستەمبۆل تۆمار دەکەن , وەك :

1. سەجادی لە لاپەڕە 257ی (مێژووی ئەدەبی کوردی) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات هەر سێ چاپی یەکەم 1931 و دووەمی 1948 و سێیەمی 1962 دیوانی نالی لای کوردی ڕۆژهەڵات بووە بە ناوی کوردی مەریوانی , عەلی سنەیی , گیو موکریانی , نەك باشوور , ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت , کە ئەو دیوانانە دەقی سلێمانی و شام و باکووری کوردستان لە خۆ گرتووە.

2. سدیق بۆرەکەیی –سەفی زادە کە لاپەڕە 575-588ی بەرگی دووەمی (

مێژووی ئەدەبی کوردی)بۆ نالی تەرخانکردووە. بە پێی سەفی زادە ئەم دەقە , کە لە دوا بەرهەمەکانی نالی یە لە باکوور دا , ئاماژە بەوە دەکات نالی زۆر پیر بووە , بە جۆرێك قژ سپی و چاو کز بووە وەك دەڵێت :

مووی سپی کردم بە شووشتن ئاوی عەینی شۆرە شەگ
شۆرە شەگ یەعنی کە تێدا خۆ بە خۆ قەل بوو بە بەگ

3. دکتۆر مارف خەزنەدار , یەکێ لەو کەسانە بوو کە بە نالی ناس وەك عەبدەلکەریمی مودەریس و مەسعود موحەمەد حسێبی بۆ دەکرا , نەك تەنیا کۆکەرەوەی دیوانەکەی نالی !
بە قسەی مارف خەزنەدار 2003 , ل46 نالی تەنیا 3 ساڵێك لە باکوور یا ئەستەمبۆل بووە , ئەو باوەڕی وایە نالی هەتا ساڵی 1853-1854 لە شام بووە و لە 1856 کۆچی دوایی کردووە. هەروەها دکتۆر خەزنەدار , ل 46 باوەڕی وایە نالی لە ئەستمبۆل بزر دەبێ !
4. دکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسول
لە شڕۆڤەی ئەم دەقەی نالی –دا

فارس و کورد ە عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاکمی سێ مڵکە , دیوانی هەیە

ئەم مەرج (زانینی زمانی دی) و پێوەرە , نالی ئەستەمبۆلی وە لێکردووە , کە چوار زمان بزانێت , ل 7-8 و شیعرەکە وای لێدێت:

فارس و کورد و عەرەب و تورك هەر چوارم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاکمی چوار مڵکە , دیوانی هەیە.

ڕایەکەی خەزنەدار ناڕاستەوخۆ لای دکتۆر عزەدین و بۆرەکەیی و مەسعود موحەمەد و مەلای گەورە ڕەتدەکرێتەوە , چونکە نالی بە 3 ساڵی فێری تورکی نابێت و شیعری پێ بنووسێت , یان مەلای گەورە واتەنی بە 56 ساڵی ئەوەندە پیر بێت ؟؟ یان نالی واتەنی ڕیش سپی و چاو کز بێت!

نالی و میرانی کورد

بۆچی نالی – ئەستەمبۆل بۆوە نالی- سلێمانی , نەك نالی –شام؟

نالی لە پاش چوونی یەکەم بۆ حەج , ماوەیەك لە شام بووە , لەوێ لە ڕقی دەسەڵاتی تورکی بۆتە ناسیۆلیستێکی فیودالی , شەڕێکی کەلامی لەگەڵ هەڵگری ستەمی نەتەوەیی تورکی کردووە , بەمجۆرە دەقەکانی شام بوونە هەڵگیرسێنەری نۆستالیژیا و ناسیۆنالیزمی کاردانەوەی کوردی .
چوونی نالی بۆ ئەستەمبۆل و مانەوەی لەوێ وەك هەوارێکی تر لە وڵات , نالی لە بەر چەند هۆکارێك گەڕاندێتەوە بۆ نالی سلێمانی دیندار

و غەزەڵنووس :

1. هەڵوێستی ئەحمەد خانی

دکتۆر عزەدین مستەفا 2008 , ل 112 کۆپلەشیعرێکی خانی دەگوازێتەوە :

ڕابت ژ مەژی جیهان پەناهەك
پەیدا ببیتن مە پادشاهەك
شیری هونەرا مە بێتە دائنین
قەدری قەلەما مە بێتن زانین

لە نەزەر خانی میری کورد مشەن , بەڵام ئەوانەی داوای دەوڵەت دەکەن , کەمن . ڕەفیق صابریش لە(بەرەو مێژوو) دەڵێت " مێژووی کورد ناوچەگەرییە , نەك سەرتاسەری " هەروەها ئەو میرانەی خانیش " قەدری ئەهلی قەڵەم ناگرن"

2.ناتەبایی میرانی کورد

موحەمەد ئەمین زەکی 2000لە ل 158-9 دەگوازێتەوە کە عەبدلرەحمانی بەبە چەند جارێك شەڕی والی بەغدا ی کرد , بەڵام خالدی برای بووە هۆکاری فەشەلەکەی " هەروەها نووسەر لە هەمان کتێبدا, ل 163-4 ئاماژە بە هەوڵی ئەحمەد پاشای بەبە دەدا بەوەی هێزێکی گەورەی بەرانبەر سوپای عوسمانی ئامادە کرد , بەڵام بە هۆی خیانەتی مەحمود پاشای مامی فەشەلی هێنا . ئەو مەحمود پاشایە پیاوی عەجەم بوو وە عەبدوڵڵا پاشای برای پیاوی بەغدا (دەوڵەتی عوسمانی)بووو!!" هەر ئەویش بوو لە هەرای 1844 کودەتای لە سەر ئەحمەد پاشا کرد و هاتە جێی .

زانینی ئەو ڕاستیە تاڵە وای لە عەلائەدین سەجادی 1959کردووە , کە لە لاپەرە41ی کتێبی (شۆڕشەکانی کورد و کۆماری عیراق) بڵێت : " بایانیەکان لە نێو خۆیاندا بەرئەبوونە یەك , برا , برای ئەکوشت , مام , برازای سەر ئەبڕی !!" دکتۆر ڕەفیق صابریش لە کتێبی (بەرەو مێژوو) دا دەنووسێت : میرەکانی بابان (ماڵباتی میرەکان)سلێمانیان کردبووە شوێنی تەڕاتێنی سوپای عوسمانی و قاجاری! کەواتە کوردستان خاوەن مێژووێکی سەرتاسەری نییە, بەڵکو ناوچەگەرییە!

لە لایەکی تر , خیانەتی میرانی کورد لە باکووریش لە یەکتر, خاڵێکی دی ساردکردنەوەی نالی بوو لە بزاڤی ناسیۆنالیزمی . بەدرخان پاشا لە باکوور بە دەسیسەی مسیۆنێرەکان لەگەڵ عوسمانیەکان کەوتە شەڕەوە , عزەدین شێری (برازای , خزمی , نەیاری) لەگەڵ لەشکری کەوتە لێدانی بەدرخان پاشا هەتا پاشا خۆی و دوو کوڕی بە دیل گیرت

و لە وڵاتی کوردان نەفی کردن!
موحەمەد ئەمین زەکی لە لاپەرە 167 باس لەوە دەکات , کە عزەدین شێری رەقیبی بەدرخان لە پاش ماوەیەك ئەویش لە دەوڵەتی عوسمانی یاخی بوو , بەڵام " یاخیبوونەکەی " ئەو لە ساڵی 1864 کوژێندرایەوە."
ئەو ململانێ کوردییە ، نالی لە شیعری شۆرشگێری سارد کردەوە و جارێکی تر بەرەو (نالی –سلێمانی) گەرایەوە .
ئەو دوورکەوتنەوە یە لە دەقی ناسێنالی کوردی , مەسعود موحەمەد وێنەیەکی نالی دیندار لە تەمەنی پیری دا بگوازێتەوە : سدیق بۆرەکەیی –سەفی زادە 2008 , لە ل575 دەنووسێت : " مەلای گەورە بە زۆر پیری نالی لە حەج بینیوە , ڕەنگە تەمەنی هەشتا ساڵ بوو بێت ..." کەچی سەجادی 1952 لە مێژووی ئەدەبی کوردی دا دەبێژێت نالی –سلێمانی لە تەمەنی 33 ساڵی واتە 1830 بەرەو حەج دەچێت , کەواتە نالی –سلێمانی لە گەنجی و نالی – ئەستەمبۆلی , لە پیری چۆتە حەج . کەواتە نالی بە لای کەمیەوە دوو جار حەجی کردووە : جارێك لە گەنجی جارێك لە پیریی .

پوختە

نالی ، رابەری شیعری کلاسیکی کوردی لە بەر دوو هۆکار :
1.ململانێی میرانی کورد لە سەر یەکتر نەخوێننەوە،
2.ستەمی سەرانی عوسمانی لە کوردستان
واز لە ڕەوتی هزری و سیاسی بێنێت ، ژیانی خۆی لە دینداری کورت بکاتەوە ، بۆیە لەوانەیە (حاجی قادری) نەبینیبێت چونکە لە ناو (بەدرخانییەکان) بووە ، حاجیش تەنیا لە دوورەوە شەیدای شیعرەکانی بووبێت .
ئەو دینداریە دوور لە سیاسەتە لە بیستەکانی سەدەی بیستەم دووبارە بۆوە . کەسێکی وەك مەلا سەعیدی کوردی نەك هەر لە رەوتی کوردایەتی دوور کەوتەوە بەڵکو ناوەکەشی گۆڕی بۆ (شێخ سەعیدی نورسی) هەروەها ڕەحمی هەکاری، نوێکەرەوەی شیعری کوردی لە باکوور تەواو شوێنپێی نالی و نورسی بکەوێت !
هەروەها بە پێی ئەم شیکارییە (نالی) بە لای کەمەوە دوو (حەج)ی کردووە هەروەها نالی لە ئەستەمبۆل لە کاری میری فەرمانبەر بووە . لەوانەیە ئەو کارەش کاری ئایینی بێ .

سەلام ناوخۆش \مامۆستای زانستگا